

УДК 796.011.1«19»:(477.7)

Антон Буценко

СТВОРЕННЯ ІДЕЙНО-ПАТРІОТИЧНИХ «ПОТІШНИХ» ЗАГОНІВ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядаються витоки створення, методологічні засади та досвід виховання молоді в «потішних полках» на півдні України. Аналізується значення патріотично-військового руху в процесі розвитку фізичного виховання на початку ХХ століття. Окреслюються певні особливості цього явища, обумовлені соціально-економічним, політичним, військовим та культурним розвитком країни.

Ключові слова: «потішні», фізичне виховання, початок ХХ ст.

Сучасна українська історична наука, з моменту набуття Українською державою незалежності, отримала велику кількість нових напрямів досліджень. Відчутна частка, між іншими, належить історії становлення та розвитку національної системи фізичного виховання.

Історія культурного життя нашої держави викликає великий інтерес серед сучасних науковців. Зважаючи на це педагоги, краєзнавці спробували якісно по новому поглянути та переосмислити багатогранність аспектів розвитку фізичного виховання та спорту на території сучасної Української держави.

На початку ХХ століття активізуються спроби створення системи фізичного, інтелектуального та морального виховання молоді, яка могла б задовольнити вимогам нового часу. Робота над пошуками найбільш оптимальних моделей та форм організації дозвілля молоді вилася в створення суспільного самодіяльного дитячого і молодіжного руху. На українських землях з'являються і поширюються самодіяльні рухи «юних розвідників», «пластунів» та «потішних», а також ряд громадських фізкультурно-спортивних установ, таких як: «Січ», «Сокіл», «Луг» та ін. Ці об'єднання проводять роботу не тільки з вивчення практичного досвіду, а і з виховання певних морально-ідейних цінностей. На півдні нашої країни на початку ХХ століття найбільше поширення набуває саме «потішний» рух.

Аналіз історико-педагогічної, науково-публіцистичної літератури, методичних праць, дисертаційних досліджень та статей, що були опубліковані останнім часом, з досліджуваної проблеми дозволив відзначити роботи А. С. Бондар, О. М. Вацеби, О. Винничука В. А. Вербицького, А. В. Цьося, Ю. В. Зайдового та ін. В цих роботах авторами висвітлюються питання зародження, становлення і розвитку певної системи фізичного виховання в регіонах України. Розкриваються відмінності та особливості спортивно-масового і олімпійського руху в

різних регіонах нашої держави, обґрунтовуються його нормативно-правові аспекти. Таким чином, дослідженню піддавались основні аспекти становлення та розвитку фізичного виховання молоді, на території України в досліджуваний період.

Але у той же час аналіз історико-педагогічної літератури, дисертаційних досліджень виявили необхідність:

- Активізації наукових досліджень в даному напрямі.
- Застосування комплексного аналізу та узагальнення матеріалу, представленого фрагментарно.
- Вивчення проблеми розвитку фізичного виховання і спорту взагалі, а найбільше в регіонах.

В цьому контексті актуальності набуває тема запровадження «потішного» руху на півдні України, на початку ХХ століття.

Мета дослідження – дослідити витоки та діяльність «потішного» руху на півдні України, визначити його значення в процесі розвитку фізичного виховання молоді.

Однією з примітних особливостей вітчизняної культури другої половини ХІХ століття є зародження спортивного руху, обумовленого особливостями соціально-економічного, політичного, військового і культурного розвитку країни. Наявність глибоких історичних традицій у розвитку змагальних форм фізичного виховання, які отримали початок ще за часів Стародавньої Русі стали передумовою виникнення в Росії спортивно-гімнастичного руху. Участь Російської імперії в військових конфліктах другої половини ХІХ століття оголила недоліки фізичної підготовки солдат російської армії. Засоби ведення війни потребували одночасності і злагодженості дій, чіткого виконання команд та перебудови на полі бою.

Згідно до закону прийнятого у 1889 році «О введенні військової гімнастики в громадських навчальних закладах». Була сформована комісія, при міністерстві народної освіти, для введення в громадських навчальних закладах військової гімнастики. Комісія розробила проекти програм та інструкції для викладання військової гімнастики. Для найшвидшої підготовки викладачів було відкрито гімнастичні курси в місті Санкт-Петербургу, які мали підготувати певну кількість вчителів військової гімнастики вже до початку 1889–1890 навчального року. Для всебічної підтримки, у впровадженні військової гімнастики, земства та міські громади повинні були виділяти кошти, та всіляко сприяти цьому процесу. Все це вказує на велику увагу, яку держава почала проявляти, на найвищому рівні, щодо виховання молоді в дусі морально-патріотичних ідей.

Ще одним, відчутним кроком в цьому напрямку, стало створення, на початку ХХ ст., в державі, широкого руху напіввійськових ідейно-патріотичних формувань «потішних». Підтримка яку отримав «потішний» рух з боку керівництва держави дозволила йому дуже швидко поширитися майже на всю територію Російської імперії. Були розроблені відповідні

законопроекти, дія яких спрямовувалась на розвиток та організацію «потішного» руху. Військове відомство усіляко намагалося підтримувати рух, надаючи спортивні зали та інструкторів. У той же час, наряду із навчальними закладами, що підпорядковувались Міністерству народної освіти, стройові команди створюються в усіх відомствах і установах Російської імперії: Міністерстві торгівлі і промисловості, у церковнопарафіяльних школах, навчальних закладах імператриці Марії. Такий великий інтерес з боку Міністерства народної освіти до фізичного виховання молоді добре підкреслював його військову спрямованість, що розглядало цей процес, передусім, як засіб підготовки учнів до подальшої військової служби.

Відомо, що сам термін «потішні» одержав поширення в Росії ще на поч. 80-х рр. XVII ст., коли із дітей і молодих людей були створені загони для «військових потех» царевича Петра. Згодом з них сформувалися гвардії Преображенський і Семенівський полки. Спроби Миколи II відродити старовину, звернутися до славного історичного минулого країни, доповнені прагненням виховати молодь у дусі вірності патріотичним ідеям і підготувати її до майбутньої служби в армії, знайшли своє вираження в реанімації на поч. XX ст. ідеї «потішних військ» [1, с. 83]. Що у реальному житті вилилось у створення при чоловічих навчальних закладах воєнізованих загонів, в яких вихованці повинні були посилено займатися військовою підготовкою.

В 1911 р. під головуванням генерала Леша був розроблений законопроект, який передбачав організацію в нижчих навчальних закладах і в молодших класах середніх навчальних закладів «поішних» рот, а також загонів бойскаутів для учнів старших класів гімназій та прогімназій. Авторами проекту проведені підрахунки, які свідчили, що для здійснення ідеї розвитку «потішного» руху необхідно було щорічно асигнувати з бюджету 10 млн. карбованців [2, с. 2]. В тому ж році вийшло «Положення про позашкільну підготовку до військової служби», а по військовому відомству було видано наказ про те, щоб «військові частини, в районі розташування яких виникають народні класи військового строю і гімнастики («потішні»), надавати їм повне і всебічне сприяння» [3, с. 90].

У «потішні полки» зараховувалися діти у віці 8–10 рр. Як основний засіб виховання використовувалися стройові та гімнастичні вправи, прийняті в російській армії, а також воєнізовані ігри. Для підвищення ефективності, до роботи з дітьми залучалися військові частини, які, за наказом Військового відомства (1910 р.), повинні були надавати їм «повне і всебічне сприяння», надавати інструкторів, музику, манежі і т.п. завдяки його активним діям загони «потішних» створювались як при сухопутних, так і при морських частинах військ.

На думку влади, створення «потішних» загонів вважалося настільки важливою справою, що достатньо часто обговорювалося на найвищому рівні, місцевими адміністраціями. Виходили друковані видання, які, на

своїх шпальтах, популяризували «потішний» рух.

Щорічно влітку в пригороді столиці м. Петергофі проводився Найвищий огляд стройової та фізичної підготовленості учнів, на який з'їжджалися кращі «потішні» загони різних навчальних округів, у тому числі і з півдня України.

Піонером в створенні російських «потішних» загонів був інспектор народних училищ Бахмутського повіту Катеринославської губернії А. А. Луцкевич. Його зусиллями було організовано перший загін «потішних», який в травні 1910 р. був представлений Миколі II на військовому огляді в Петергофі. Виступи молодих військових були повністю схвалені царем та викликали сплеск патріотичних настроїв у суспільстві. Після чого в усіх містах Росії починають інтенсивно створювати народні класи військового строю. Вже до початку осені 1910 р. у м. Одеса при Одеському союзі російських людей формується перший батальйон «потішних». 4 жовтня відбулось відкриття двох започаткованих рот: до першої увійшли учні гімназії, що діяла, при союзі, до другої увійшли учні школи союзу та декілька сторонніх дітей. Дещо згодом були створені 3-тя та 4-та роти, до яких увійшли вихованці міського сирітського будинку і притулку для незаможних імені Шувалова. Командиром батальйону було призначено відставного полковника Д. Н. Строїлова. Основу занять загону складала стройові вправи: одиночне навчання та марширування без рушниць і з рушницями, навчання взводу. Крім того, до програми навчання входили: військова і сокольська гімнастика, титулування персон імператорського прізвища, поняття про прапор, присягу, призначення солдата. Також «потішні» вивчали військові і патріотичні пісні. Із числа «потішних» призначались фельдфебелі та унтер-офіцери. Озброєння складалося з дерев'яних рушниць, для фельдфебелів отримували шашки, у кожній роті були барабани і сигнальні труби. На кошти навчальних закладів союзу і частково батьків, для занять, були придбано обмундирування військового зразка [4, с. 4–10].

У військово-спортивному вихованні молоді південь України і зокрема Одеський навчальний округ був на лідируючих позиціях. Про що свідчить думка одного із творців «потішного» руху полковника С. І. Назімова. Під час службового відрядження навесні 1911 р. полковник Назімов мав змогу ознайомитись з діяльністю «потішних» організацій по всій Росії і зробив висновок, що Одеський навчальний округ «щодо строю, гімнастики і військового духу перебуває на першому місці». Крім того, округ виділявся серед інших навчальних округів і за кількістю «потішних» організацій. Згідно з офіційними даними, у 1911 р. навчання військового строю проводилося 27 чоловічих гімназіях, 8 реальних училищах і 1236 народних училищах. Ця обставина дозволила Одеському навчальному округу відправити на «високий огляд» цілий зведений полк, що складався з 1068 вихованців, в той час як інші організації мали право відряджати не більше 300 чоловік [5, с. 122]. Загальна кількість «потішних» у навчальних

зкладах округу в 1912 р. налічувала близько 60 тисяч учнів [6, с. 148].

В ході підготовки до участі у царських військових оглядів проводились показові гімнастичні свята, та зведені військові паради учнів початкової школи і середніх навчальних закладів. Ці заходи мали дуже урочистий характер, їх відвідувала велика кількість людей, де окрім великої кількості звичайних жителів міста, були присутні високопоставлені військові чини, керівництво міста, викладачі та різного роду керівники. Програма цих заходів, зазвичай, складалася зі стройових вправ, різноманітних марширувань з дерев'яними рушницями, гімнастичних вправ за програмою сокольської гімнастики та стройовим співом. Після закінчення заходів учнів та викладачів частували чаєм, закусками та солодощами. Підготовку до оглядів контролював особисто опікун Одеського навчального округу А. І. Щербаков.

Військова виправка дітей була до вподоби, як офіційній владі, так і звичайним громадянам. Про це свідчать позитивні відгуки, щодо проведених заходів, які регулярно публікувалися в місцевій пресі та в офіційних друкованих виданнях.

Для підготовки до царського огляду 1912 р. урядовцями округу були розроблені нормативні документи, які регламентували умови щодо комплектування рот, програму підготовки, загальні вимоги до «потішних», були надіслані до усіх навчальних закладів. Згідно до цих документів усіх учнів, які вирушали на «височайший смотр», формувалися в один полк, що складається з 8–9 рот по 100 чоловік, в кожній. Регламентувалась, також, форма одягу для всіх учасників: не білений парусиновий костюм, блуза, брюки і такого ж кольору фуражка, на фуражку потрібно було розташувати білу бляшку-щиток герба губернії або міста, паски чорного кольору не лаковані. Взводні командири повинні були мати кашемірові малинові паски.

Для гімнастів передбачались: білий тільник та брюки (трикотаж) синього кольору з паском із стрічки національних кольорів та гімнастичні туфлі без підборів. Кожен гімнаст повинен мати, на тільнику, вишитий синіми нитками початкові букви та номери своїх навчальних закладів. Форму, для участі в огляді виготовили в Одесі, там само виготовили і дерев'яні рушниці єдиного зразка.

Для комплектування рот «потішні», з півдня України, збиралися до 10 червня у двох пунктах: Одесі та Катеринославі, залежно від географічного розташування та приналежності до роти. Кожен «потішний» приймає участь в іграх по групам, причому кожна група повинна знати не менше 2 ігор. Усі мали знати військовий стрій, народний гімн, знати імена та титули всіх членів царської сім'ї, також необхідно було вміти співати молитву за царя.

Гімнасти усі збиралися в Одесі, де створювалася 9-та нестройова гімнастична рота, до складу цієї роти зараховувалися найбільше фізично підготовлені учні. Кращих та найсильніших готували для вправ на

перекладині та паралельних брусах, більш слабких для вправ на дерев'яному коні з ручками та без ручок, а усіх інших на стрибки з пружинного та звичайного трампліну. Відповідно до вимог усі гімнасти повинні добре знати три уроки сокольських довільних рухів та три фрази рухів з рушницями. Для гімнастів знання рушничних прийомів було не обов'язкове, але усі гімнасти приймали участь в побудові живих пірамід. Крім гімнастів до складу роти входили фехтувальники і футболісти.

Від кожного навчального закладу, який відряджав своїх учнів, призначалися супроводжуючі із вихователів, в розрахунку 15 учнів на одного супроводжуючого. До супроводжуючого складу входили: педагоги та керівники навчальних закладів, військові, лікарі та церковнослужбовці.

Підготовка, участь та проїзд на огляди фінансувались за рахунок спеціальних коштів навчальних закладів, громадських організацій та приватних осіб. Міністерство народної освіти грошей не виділяло. Кошторис для одного заходу складався наступним чином:

- «потішний» стройовик, разом з обмундируванням – 34 крб.,
- гімнаст – 40 крб.,
- супроводжуюча особа – 12 крб. 50 коп.,
- служитель – 20 крб. 50 коп.

На «високих оглядах потішних» у 1912 р., що проводилися в Петербурзі на Марсовому полі загальна кількість учасників склала 8,5 тис. осіб причому найбільша кількість «потішних» припала на зведений полк Одеського навчального округу – 1100 осіб. «Потішним» цього округу вдалося проявити свої найкращі якості. Продемонструвати зразковий військовий вишкіл, чистоту і злагоженість у гімнастичних вправах. Неодноразово, вони, удостоювались схвальних відгуків з боку імператора, військового та навчального начальства. Було опубліковано кілька статей, у центральній пресі, в яких відзначався високий рівень стройової та фізичної підготовки одеських «потішних» та виділяли їх серед інших учасників огляду.

Але «потішний рух», настільки активно підтриманий владними структурами всіх рівнів, не зустрів підтримки з боку прогресивної громадськості. Так, один з авторитетніших українських діячів у галузі фізичного виховання та спорту О. К. Анохін піддавав таку форму виховної роботи з учнями різкій критиці, називаючи її «порожнім провадженням часу», «порожньою грою в солдатики» [7, с. 23–26].

Вивчення першоджерел показало, що аж до Першої Світової війни не тільки окремі представники влади, але й педагогічної та фізкультурної громадськості з недовірою та підозрою ставилися до «потішних» і критикували їх за воєнізовані методи роботи, строгу централізацію керування, залучення до керівництва відставних військових і посилену пропаганду з боку правлячої влади.

На початку ХХ ст. на півдні України починають створюватися перші напіввійськові ідейно-патріотичні формування – «потішні полки», як

елементи системи шкільного фізичного виховання молоді. Запровадження «потішного» руху стало одним з чинників поліпшення фізичної підготовки. Метою «потішних» було морально-патріотичне виховання дітей, для чого використовувались засоби морального та фізичного розвитку, а також стрійової підготовки. Провідне місце, у створенні та розвитку «потішного» руху, належить півдню України та Одеському навчальному округу зокрема, в якому військово-патріотичне виховання молоді набуло широкого розповсюдження. Про це свідчить кількість «потішних» організацій і загальна кількість їх вихованців в навчальному окрузі, а також підтримка з боку керівництва в фінансуванні, та створенні умов для розвитку «потішного» руху.

Проте необхідно зазначити, що «потішний рух», настільки активно підтриманий владними структурами всіх рівнів, насправді не зустрів підтримки з боку педагогів і виконувався, здебільшого, за вказівкою влади.

Можна констатувати і той факт, що заняття в «потішних» загонах, залучивши значну частину молоді до занять фізичними вправами сприяли розвитку системи фізичного виховання. Але в цілому не призвели до покращення у процесі фізичної освіти, виконуючи інтереси, здебільшого, військового спрямування, а не фізичного виховання.

Надалі планується всебічне вивчення організаційних основ і різних напрямків діяльності ідейно-патріотичних організацій півдня України у визначений період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Потешные в Сибири (отражение вопроса на страницах либеральной печати начала XX в.) // Материалы докладов и сообщений Всерос. науч.-практ. краевед. конф. «Словцовские чтения – 2002». – Тюмень : Изд-во Тюм. гос. ун-та, 2002. – С. 83–84.
2. Николаевская газета. – 1911 г. – 19 апреля.
3. Кулинко Н. Ф. История и организация физической культуры : учеб. пособ. для учащихся пед. уч-щ по спец. № 1910 «Физ. воспитание» / Н. Ф. Кулинко. – М. : Просвещение, 1982. – 99 с.
4. Исторический очерк первого в Одессе потешного батальона при Союзе Русских Людей. – Одесса : Тип. Л. Нитче, 1911. – С. 4–10.
5. О постановке физического воспитания учащихся в средних и низших учебных заведениях Одесского учебного округа (по данным, представленным начальствующими лицами к 15 февраля 1914 года). Одесса: Тип. Общества «Русская Речь», 1916. – 122 с.
6. О постановке физического воспитания учащихся средних и низших учебных заведениях Одесского учебного округа (по данным, доставленным начальствующим лицам к 15 февраля 1914 года). Одесса: Тип. Общества «Русская Речь», 1916. – 148 с.
7. Анохин А. К. Юные разведчики и потешные полки / А. К. Анохин // Физическое образование и спорт. – 1910. – № 8. – С. 23–26.